

TÜRKİYE - SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE SORUNLAR (1934-1945 DÖNEMİ)

24 Nisan 2022

Yıldırım Koç

Türkiye'nin 1945 yılından sonra Kemalist Devrim yörüngesinden ayrılmasında ve ABD'nin başını çektiği anti-komünist kampa katılmasında Sovyetler Birliği'nin izlediği politikanın önemli etkisi vardır. Atatürk hayatta olmuş olsaydı, durum farklı olabilirdi.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin iki önemli kaygısı vardı. Birincisi, Boğazlar'ın Sovyetler Birliği aleyhine kullanılmasıydı. İkincisi, Sovyetler Birliği'nin diğer zayıf karnıydı; Sovyetler Birliği içinde yer alan Türki Cumhuriyetlerde (Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan) Turancı düşüncelerle ayrılıkçı akımların güçlenmesiydi.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması 7 Kasım 1935 tarihinden itibaren 10 yıl süreyle uzatıldı. Ancak Almanya'da Naziler'in 1933 yılı başında iktidara gelmesi ve bir dünya savaşı olasılığının tartışıldığı koşullarda, 1930'lu yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin politikalarında değişiklik belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Bu değişikliğin bir örneğini Falih Rıfkı Atay'ın **Çankaya** kitabında görmek mümkündür.

Falih Rıfkı Atay, 1934 yılında Rusya'ya yaptığı ziyaret sırasındaki bazı izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

“Bir gün, ‘büyük haber,’ dedi. Stalin’in pek yakınlarından iki arkadaş sizinle görüşecekler. İki memleket arası münasebetler için bu fırsatı nimet bilmelisiniz.’ Sovyetler Birliği – Türkiye münasebetlerinde tam dönüm noktası tarihine rastladığı için teferruatı ile aklımda tutmuşumdur. (...) Sözü şöyle açtılar: ‘Sizin partinizde sollar ve sağlar vardır. Biz bir gün sağların hakim olmayacağını bilemeyiz, bunlara güvenemeyiz de!’

“Bizim partide yalnız Mustafa Kemal vardır ve onunla beraber olanlar, yollu söze başlayarak, Mustafa Kemal’in Rusya ile Türkiye emniyetlerini bir tuttuğunu, hatta bir gün İsmet Paşa ile beraberken: ‘Politikamız bir daha bu iki milleti karşı karşıya getirmemektir!’ dediğini, pek samimi anlatmağa koyuldum. Anlattıklarımın hepsi doğru idi. Sovyetler Birliği bizden yüz çevirmedikçe, bizim Sovyetler Birliğini şüpheye düşürecek herhangi bir harekette bulunmamız veya harekete katılmamız ihtimali olmadığını bildirdim. Maksadım, eğer bunlar Stalin’in adamları ise onun kulağına en doğru haberlerin gitmesi idi. Şurası da var ki o zamana kadar Moskova’dan henüz dostluktan başka bir şey de görmemiştik.

“Sözcü: ‘Hayır,’ dedi, ‘mesela Müşir Fevzi Paşa’ya Bakü’yü vaadetseler, ve bu taviz üzerinden aleyhimize bir ittifak arasalar Fevzi Paşa bunu reddetmez.’

*“Bizde böyle bir ayrılışma olamayacağına dair uzun boylu ve boşuna dil döktüm. Nihayet tarihi söz ağzından çıktı: ‘Türkiye bir emperyalist harbinde bizim için ya sed, ya sıçrama yeri vazifesi görür. Onu mu görür, bunu mu görür, sözler, şahıslar ve anlaşmalar bizi inandırmaz. **Ancak rejim beraberliği ile emin olabiliriz.**’*

“Bu söze dikkat edin. O zamanlar peyk kuruluşları yoktu. Derin bir iç kırıklığı ile İstanbul’a döndüm.”

Falih Rıfkı Atay Türkiye'ye döndüğünde bu görüşmeyi Atatürk'e anlatır. Atatürk'ün talimatıyla İsmet İnönü'ye de gelişmeleri aktarır: “Doğrusu bizimkiler Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin arası bozulmamak için, en çetin güçlülere katlanmışlar, Moskova'nın kafasından Türkiye'yi peykleştirmeyi geçirmeksizin dost olarak tutmasına çalışmışlardır.” (Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Sena Mat., İstanbul, 1980, s.577-578)

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye ilişkin kaygılarını yansıtan diğer bir olay, Fahrettin Altay'ın anılarından. İran-Afgan hudut anlaşmazlığında hakemlik yapan Fahrettin Altay, Türkiye'ye Moskova

üzerinden dönerken Moskova'da Mareşal Vorosilof'u ziyaret eder. Vorosilof ile şöyle bir görüşme geçer:

"Vorosilof'la odasında karşılaştığımız vakit ayakta ve elleri arkasında, kaşları çatık halde ilk sözü, 'bu Altay adı nereden çıktı?' oluyordu. Gayet güleç ve arkadaş tavırlı Mareşal'in bu yeni hali bir sürpriz olmuştu ki derhal kendimi topladım. Anladım ki beni TURANCILIKla itham ediyor. 'Arzedeyim,' dedim, oturduk. 'Ben de sizin gibi bunun sebebini düşündüm. Bu ismi İran-Afgan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi. Gazi Hazretleri sevdiği arkadaşlarına espri yapmaktan hoşlanır. Ben Türk generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Altay dağına beni benzetmek isteği ile bu ismi verdiğine kani oldum.' Vorosilof gülümsedi. O'nun boyu kısaca olduğu için bu sözler hoşuna gitmiş olacak ki güleç tavrını takındı, seyahatten konuştuk."

Fahrettin Altay, Ankara'ya döndüğünde bu olayı Atatürk'e anlatır. Atatürk'ün tepkisi şöyledir: "Vay canına, demek ki buluttan nem kapıyorlar, öyle değil, ama iyi söylemişsin." (Fahrettin Altay, **Görüp Geçirdikleri, 10 Yıl Savaş, 1912-1922, ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.680-681, 682)

Montreux Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936 tarihinde imzalandı. Erel Tellal, daha sonraki aylarda meydana gelen gelişmeyi şöyle özetlemektedir:

*"Sözleşme sonrasında SSCB Ekim 1936'daki Milletler Cemiyeti Genel Kurulu toplantısında Türkiye'ye ikili bir ittifak önerisi sundu. Bunu yaparken asıl derdi silahlandırılmasına izin verilen Boğazların kimin tarafından silahlandırılacağıydı. Bunun kendisi olmasını istiyordu. Ayrıca Türkiye'den, SSCB'ye Karadeniz'den saldıracak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğünü kabul etmesini istedi. Türkiye ise karşılığında SSCB'den Türkiye'nin Akdeniz'den bir saldırıya uğraması durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye'ye yardım sözü istedi. SSCB bu yükümlülük altına girmedi." (Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler," Baskın Oran (ed.) **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, 1919-1980**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s.321)*

"İngiltere'yle Montreux'de yapılan işbirliğinin ardından, Boğazların silahlandırılması bu devlete ihale edildi (kontrolörlük Almanlara verilecektir). Karabük'te demir çelik fabrikası kurulmasına ilişkin ihale de İngilizlere verildi." (Erel Tellal,2001;322)

1939 yılının ilk aylarında Türkiye ile SSCB arasında görüşmeler yapıldı. 15 Nisan -16 Ekim döneminde yapılan görüşmelerden bir anlaşma çıkmadı. Bu görüşmeler sürerken, Sovyetler Birliği 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzaladı.

Sovyetler Birliği bu görüşmeler sırasında 26 Eylül 1939 günü, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde bir değişiklik yapılmasına ilişkin taleplerini Türkiye'yi temsil eden Saraçoğlu'na vermek istedi. Saraçoğlu, bu kağıda elini sürmeyi bile reddetti. Ancak bu talep daha sonraki günlerde tekrar gündeme getirildi ve yine reddedildi. (Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945," Baskın Oran (ed.),2001; 419) 15 Ekim 1939 tarihindeki son toplantıda da Sovyetler Birliği tarafından benzer bir talep gündeme getirildi. Talep yine görüşülmeden reddedildi. (Mustafa Aydın,2001;419-422)

Türkiye 21 Nisan 1944'e kadar Almanya'ya krom sattı. Bazı Alman gemilerinin de, savaş gemisi olmadıkları konusunda Almanya'nın verdiği güvenceye dayanarak, Karadeniz'e geçmesine izin verildi. (Mustafa Aydın,2001;466-467) Bu durum Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekti. Bu dönemde bazı Türk soylu halklardan bazı grupların Alman ordusuna katılıp Sovyetler Birliği'ne karşı savaşmaları ve Türkiye'den bazı kesimlerin de bunları desteklemesi, sorunları daha da ağırlaştırdı.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1934 yılından itibaren yaşanan sorunlar, İkinci Dünya Savaşı sürecinde ve özellikle de 1945-1946 yıllarında Türkiye açısından önemli sıkıntılara ve Türkiye'nin köklü politika değişikliğine neden oldu.